

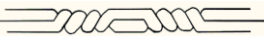
***Renovatio Constantini:
de la păgânismul sincretic la teocrația creștină***

Ovidiu PANAITE*

Abstract: *Renovatio Constantini: from syncretic paganism to Christian theocracy.* Fourth century would debut with the surprise given by Saint Emperor Constantine the Great who gives freedom of expression to Christian religion. It was a moment of deep implications both in terms of bringing together the old Roman mentality and the Church dogma, more exactly the dogmatic-martyrish/sacrificial consciousness until 313, but also regarding the subsequent evolution of the Empire on the matter of the parallelism between political philosophy and Christianity after 313. We propose through this study an introduction to identify the new paradigmatic structure initiated by Constantine the Great based on the perspective given by the documents of the time, the imperial politico-religious philosophy and the mentality of the imperial subjects intersected with Christianity.

Keywords: *Constantine the Great, holy, Mediolanum, theocracy, Trier, Lactantius, political theology.*

* PhD, Assistant Professor, Faculty of Orthodox Theology at “1 Decembrie 1918” University, Alba Iulia, Romania.

Argument

Personaj controversat, calificat de unele direcții de cercetare ca posedând un simț istoric aparte în baza căruia a punctat decisiv reconfigurarea vechiului spirit roman, și nu numai, într-o cheie de lectură creștină, un om cu deosebite capacități politice prin prisma cărora a socializat religios comunitatea de supuși realizând o nouă geografie spirituală a Imperiului, evaluat de cercurile de cercetare ale Bisericii Ortodoxe ca fiind *întru tocmai cu Apostolii* descriind astfel un moment de hagiografie în cadrul căruia *sfântul este împărat și împăratul este sfânt*, Constantin cel Mare fundamentează nu numai istoricul sau cronologia unei vieți, ci creează o paradigmă nouă nu numai pentru teologia creștină ci și pentru filosofia politică a Imperiului. Din această perspectivă propunem în cadrul acestui studiu să identificăm conținuturile acestei noi gândiri paradigmatică atât din perspectiva filosofiei politico-religioase imperiale, cât și din perspectiva mentalității epocii, a omului supus împăratului, a omului care privește de jos în sus¹. Ambele direcții sunt observabile în diferite momente (întruniri sinodale, corespondență, elemente de artă). În cadrul acestui studiu trasăm doar liniile directe ale conceptului structurant (teologie politică), invitând pe cititor să analizeze și să reflecteze.

1. Instinct politic și structuralitate religioasă: de la neutralitate religioasă la *fratres carissimi*

În cursul anului 313 (februarie), Constantin alături de cumnatul său, Liciniu, au alcătuit și publicat un *mandatum/edict de toleranță*, în orașul Mediolanum din nordul Italiei. Obiectul

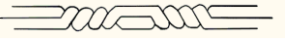
¹ A se vedea alte două încercări de introducere în teologia politică ortodoxă: Panaite Ovidiu, *The dogmatic and martyrical conscience of the Church in the political philosophy of early christianity*, în „European Journal of Science and Theology”, September 2012, vol. 8, Supplement 2, p. 311-327; Idem, Perioada constantiniană ca model al relațiilor Stat-Biserică, în „Revista Teologică”, Anul XVI (88), nr. 3, iulie-septembrie, Sibiu, 2006. Autorul numește conștiința dogmatico-martirică din epoca primară a creștinismului ca element care fundamentează atitudinea politică a Bisericii.

acestui document este atitudinea puterii imperiale în fața conștiinței creștine, reglementând această relație pe principiul permisivității. Cercetătorii s-au oprit cu precădere asupra caracterului actului oficial, bibliografia fiind foarte abundentă pentru această *questio vexata*, generând o polarizare a discursului. Este vorba de un edict în sensul strict al cuvântului? Sau despre o scrisoare circulară? O parte a istoricilor au văzut în documentul de la Mediolanum un *mandatum*, o scrisoare circulară cu o destinație precisă (gubernatorului Bithyniei și autorităților din alte provincii)², alții au susținut calitatea de edict³. Evaluările cercetării la nivel de încadrare tipologică a documentului de la Mediolanum putem să spunem că aparțin sectorului primar de analiză a legislației imperiale. Pe de altă parte avem posibilitatea de a evalua caracterul și funcționalitatea documentului din perspectiva finalității lui aplicative, de la noile realități care se construiesc și care se relaționează intrinsec cu spiritul sau mai bine zis conceptul structurant al documentului.

Marcând începutul unei noi epoci pentru creștinism, documentul a fost alcătuit în termeni care stabilesc o relație de toleranță între structurile religioase ale imperiului și credința creștină. Din stadiul de religie interzisă, ilicită, creștinismul este recunoscut ca religie permisă, licită. Textul documentului,

² O linie a istoriografiei critice s-a grupat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în jurul lui Otto Seeck și Henri Gregoire, urmați de J. Moreau, negând caracterul de edict al acestui document. Într-o analiză filologică a textului, Claudiu Arieșan consideră că termenul latin folosit pentru a indica acest document, *litterae*, se referă nu la un *edictum*, ci la o scrisoare circulară (*mandatum*) adresată guvernatorului Bithyniei și autorităților similare din provincii. Textul scrisorii circulare care este redat de Lactanțiu diferă de cel transmis de Eusebiu. La Eusebiu se găsește un preambul suplimentar care conține hotărâri (propușe de Maximin) anterioare anului 313. A se vedea Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, trad. rom. Claudiu Arieșan, Timișoara, Edit. Amarcord, 2000, p. 262.

³ Cercetători ca: H. Baynes, F. Martroye, P. Batiffol, J. Wittig, A. Crivellucci, Sidney Morrall, Giovanni Soranzo, susțin calitatea de edict; ***, *Church and State through the Centuries*, Londra, 1954, traducere italiană *Chiesa e stato attraverso i secoli*, documenti raccolti da Sidney Z. Ehler e John Morrall, introduzione di Giovanni Soranzo, Milano, Società Editrice „Vita e Pensiero”, s.a., p. 29.

conservat în scrierile lui Lactanțiu și Eusebiu de Cezareea, este, fragmentar, următorul:

„Cum feliciter tam ego quam Constantinus Augustus quam etiam ego Licinius Augustus apud Mediolanum conuenissemus atque universa quae ad commoda et securitatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus, haec inter cetera quae videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda esse credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus et christianis et omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset, quo quicquid est divinitatis in sede caelesti, nobis atque omnibus qui sub potestate nostra sunt constituti, placatum ac propitium possit existere⁴”;

(întrucât, dar, eu, Constantin Augustul, și eu Liciniu Augustul ne-am întâlnit fericit la Milano și am căutat să întâlnim tot ce interesa binele și folosul poporului, între alte lucruri pe care le credeam utile tuturor în multe privințe, am hotărât în primul rând să asigurăm respectul și cinstea cuvenite divinității înainte de toate, adică ne-am hotărât să acordăm creștinilor și tuturor celorlalți libera alegere la cinstirea religiei pe care o vor, cu gândul la orice divinitate sau putere cerească ar fi aceasta să ne poată fi de folos și nouă și tuturor celor ce trăiesc sub ascultarea noastră).

La nivelul ideilor, construcția textului face trimitere la un document anterior, emis de cancelaria lui Galeriu în Nicomidia pe 30 aprilie 311:

„Nostrae clementiae intuentes et consuetudinem sempiternam, qua solemus cunctis hominibus ueniam indulgere, proptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus, ut denuo sint christiani et conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant⁵”;

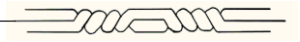
(de aceea ținând seama de filantropia noastră și de obiceiul statornic potrivit căroră ne-am obișnuit să acordăm iertare tuturor

⁴ Lactance, *De la mort des persécuteurs*, în col. „Sources Chretiennes”, vol. 39, introduction, texte critique et traduction par J. Moreau, Paris, Edition Du Cerf, 1954, XLVIII, 2-13, p. 132.

⁵ *Ibidem*, XXXIV, 4-6, p. 117-118.

oamenilor, ne-am gândit că ar trebui să întindem cât mai repede iertarea noastră pentru ca iarăși să fie îngăduit să existe creștini și să-și clădească din nou casele în care își țineau adunările, numai să nu săvârșească nimic potrivnic ordinii publice).

Acesta din urmă nu a cunoscut din păcate nici o aplicare, dar a rămas ca o sursă de inspirație pentru legislația ulterioară din domeniu. Documentul de la Mediolanum este pus sub autoritatea lui Constantin (*Constantinus Augustus*) și a lui Licinius (*Licinius Augustus*), dorind să fie o mărturie publică a puternicelor legături dintre cei doi auguști, nu numai la nivelul politicilor civile sau al relațiilor de familie, ci și la nivelul politicii religioase inaugurate prin libertatea acordată creștinilor. Prin formula de început cei doi auguști se arată fideli sistemului tetrarhic al lui Dioclețian, accentuând ilegalitatea altor pretendenți. Textul își probează autenticitatea prin faptul că se acordă libertate tuturor formelor de exprimare religioasă (*omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset*), în baza reverenței pe care Constantin o avea în fața lui *Summa Divinitatis*. Terminologia religioasă a textului este una neutră (*quo quicquid est divinitatis in sede caelesti*), dar măsurile prescrise în următoarele rânduri ale edictului (restituirea bunurilor care au fost confiscate de la creștini, recunoașterea creștinilor ca și comunitate organizată), arată o atitudine pozitivă a împăratului față de creștinism. Textul edictului este important și pentru faptul că atestă prezența unor locașuri de cult creștine, dar și *a altor bunuri care nu aparținuseră persoanelor singurate, ci comunității întregi*. Odată cu aplicarea efectivă a prevederilor documentului, se inaugurează o nouă stare a actului politic și a celui religios în cadrul a ceea ce convențional a primit denumirea de *pax constantiniana*. Consider că de mare utilitate ar fi studierea fenomenului constantinian din perspectiva sociologiei, filosofiei și psihologiei religioase. De la conținuturile acestui document politico-religios ca manifest structurat pe instinct politic și intuiție religioasă, am considerat util a face o prezentare și analiză a unui alt document apărut imediat în cursul aceluiași an. Prezentarea se justifică din perspectiva analizei mentalului colectiv religios adus

în fața împăratului la Trier de un orator păgân prin renumitul panegiric. Observația se deplasează așadar de la analiza filosofiei politico-religioase imperiale, având ca subiect instituția imperială, la analiza procesului religios ca dinamică a comunităților păgâne sau de altă natură.

După victoriile purtate în cursul anului 313, Constantin s-a întors la Trier pentru sărbătorirea publică a succeselor. Un astfel de *adventus* imperial era o ocazie deosebită pentru populație de a-și manifesta susținerea politică și bucuria în fața noului *August*. Cu prilejul ceremoniilor de la Trier, un orator păgân trebuia să susțină un panegiric în care să laude virtuțile împăratului. Nu era un lucru foarte greu, având în vedere multitudinea de evenimente politice și militare din preajma anului respectiv. Problema oratorului a apărut în momentul în care urma să raporteze faptele lui Constantin la divinitate. Retorul, de formație păgână, știa de opțiunea lui Constantin pentru creștinism, dar îi era foarte dificil să spună ceva despre această divinitate. Prezența creștinilor la curtea imperială, intuițiile politico-religioase ale lumii romane, anunțau că formulele tradiționale păgâne nu vor mai fi pentru multă vreme acceptate la curtea imperială. Numindu-L pe Hristos ca protector al Imperiului, însemna pentru orator o trădare a propriilor convingeri religioase, iar a invoca puterea zeilor clasici însemna o provocare religioasă adresată lui Constantin. În final, retorul, folosind o terminologie religioasă neutră și imprecisă, a ales o formulă sincretică grupată în jurul *Divinității Supreme* care fusese invocată atât de Constantin cât și de Liciniu. În descrierea de început, oratorul se întrecebă retoric: *Ce zeu (Quisdam... Deus), ce putere conducătoare (Praesens... Maiestas) te-a încurajat atunci astfel încât... ai decis că a venit timpul pentru Roma să fie eliberată prin răvna ta?*, pentru a răspunde la propria întrebare astfel: *Cu adevărat, Constantin, ai o comuniune tainică cu Gândirea Divină însăși (Illa Mens Divina) care ne-a dat pe noi în grija unor divinități mai slabe, dar dorește să ți se reveleze doar ție*⁶. Faptele împăratului fuseseră inspirate de *voința divină* și el a

⁶ *Panegiricul de la Trier*, IX, (XII). 2. 4-5, *apud* Charles Matson Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, Harvard College, 2003, traducere în

fost călăuzit de *inspirația divină*, în timp ce oratorul încerca să construiască concepția referitoare la acel *Summus Deus* ca *cel mai mare creator al Universului care avea tot atâtea nume câte limbi vorbește omenirea*. Fără a dezvolta prea mult noțiunea de divinitate din perspectiva orăției păgâne, autorul se limitează la a o prezenta mai mult la nivelul unui spirit dominator, o forță, o putere deasupra tuturor lucrurilor: *o forță anume și o gândire divină care s-a răspândit în lume... o putere deasupra tuturor cerurilor care privește înspre această lucrare a lui din înalta cetate a naturii*⁷.

Terminologia neutră abordată în cadrul panegiricului de la Trier era de mare utilitate politicii religioase a momentului, marcând ideea de toleranță constantiniană. Politica de toleranță constantiniană era ilustrată astfel la nivel oratoric, dar și la nivelul percepției romanului de rând, de sinteza poeziei păgâne și a panteismului filosofic (expresie a stoicismului sau neoplatonismului, animate de un adevărat suflu religios) cu sincretismul solar și monoteismul creștin⁸. Aceasta este prima componentă de teologie politică a lumii păgâne în fața împăratului care declarase libertate creștinismului.

Cu timpul împăratul a progresat în cunoașterea credinței creștine, progresie reflectată și în discuții adânci cu oameni învățați. Unul dintre aceștia a fost bătrânul cărturar creștin Lactanțiu. Lui i-a încredințat Constantin educația fiului său, Crispus, în științele clasice, dar și în ceea ce privește formația

limba română de Mihaela Pop, *Constantin și Imperiul creștin*, București, Edit. Bic All, 2006, p. 121-122.

⁷ *Panegiricul de la Trier*, IX, (XII). 26, 1-3, apud *Ibidem*, p. 122.

⁸ G.R. Palanque, *L'Impero cristiano*, în „Histoire de L'Eglise” (coord. Fliche August - Martin Victor), tomo III, Paris, 1936, trad. it. *Storia della Chiesa*, Torino, Edit. SAIE, 1961, p. 37; Emilian Popescu, *Studiu introductiv la Eusebiu de Cezareea, Viața lui Constantin cel Mare*, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, 14, traducere și note de Radu Alexandrescu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 31. În viziunea de moment a lui Constantin, monoteismul filosofic de inspirație neoplatonică (*Suprema Divinitas*) era compatibil cu monoteismul creștin. Aceeași idee la Adrian Gabor, *Biserica și Statul în primele patru secole*, București, Edit. Sofia, 2003, p. 174-175.

creștină. Aici la Trier, Lactanțiu a finalizat o lucrare foarte importantă pentru tradiția creștină. Este vorba despre *Instituțiile divine* (*Divinae Institutiones*), carte care se dorea a fi un model de urmat în educația creștină. La începutul lucrării, Lactanțiu face o rugăciune de invocare a adevăratului Dumnezeu care a creat toate lucrurile. Divinitatea creștină prezentată de Lactanțiu este Gândirea veșnică și echilibrul universului, așa cum comandantul de arme este echilibrul unei întregi oștiri pe câmpul de luptă. *Instituțiile* sunt alcătuite sub forma a două planuri antitetice. Antiteza constă din punerea în contrast a adevăratei învățături creștine cu falsă învățătură păgână. Primele trei capitole sunt o sinteză a greșelilor (*Despre falsa religie; Originea greșelii; Despre falsa înțelepciune*), iar următoarele trei oglindesc adevărata înțelepciune (*Despre adevărata înțelepciune și adevărata religie; Despre dreptate; Despre adevăratul cult*). Finalul este o invocare apocaliptică numită *Despre viața fericită*⁹.

Cartea a VI-a conține la sfârșitul capitolului 26 o inserție alcătuită în stilul lui *Laus Constantini*, un paragraf care nu se găsește în totalitatea manuscriselor, dar a cărui autenticitate a fost demonstrată. Textul aparține lui Lactanțiu. Stilul, rațiunea enunțării, ordinea internă a ideilor, demonstrează apartenența textului la corpul mai mare al lucrării *Institutiones*. Urmărind paralelismul ideilor din acest scurt paragraf al lui Lactanțiu cu lucrarea mai amplă a lui Eusebiu de Cezareea, se observă teme comune din care răzbate teologia politică creștină. Lactanțiu face prin acest scurt paragraf începutul unei linii istoriografice în domeniul teologiei politice. Fără a avea entuziasmul lui Eusebiu,

⁹ Lactantius, *Divinae Institutiones*, VII, 11-17, trad. rom. *Instituțiile Divine*, traducere și note de Petru Pistol, precuvântare de Î.P.S. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, Timișoara, Edit. Învierea, 2004; Vincenzo Loi, *Per la storia del vocabolo „sacramentum”: „sacramentum” in Lattanzio*, în „*Vigiliae Christianae*”, vol. 18, nr. 2, 1964, p. 85-107; Arthur L. Fisher, *Lactantius' Ideas Relating Christian Truth and Christian Society*, în „*Journal of the History of Ideas*”, vol. 43, nr. 3, 1982, p. 355-377; Christopher Ocker, *Unius Arbitrio Mundum Regi Necessesse Est: Lactantius' Concern for the Preservation of Roman Society*, în „*Vigiliae Christianae*”, vol. 40, nr. 4, 1986, p. 348-364.

explicabil de altfel prin anul scrierii, Lactanțiu face un elogiu care se diferențiază net de Panegiricul păgân:

„Dar toate plăsmuirile au ațipit de acum, preaenerate împărat, de când supremul Dumnezeu te-a chemat pentru a restabili lăcașul dreptății spre protejarea neamului omenesc. De când ești tu cel care conduci destinul statului roman, noi, cinstitorii lui Dumnezeu, nu mai suntem luați drept blestemați și nelegiuți, de când adevărul iese la iveală... nimeni nu ne mai reproșează numele Domnului, nimeni nu ne mai spune că am fi lipsiți de evlavie noi care, singurii dintre toți oamenii, suntem evlavioși, pentru că disprețuind imaginile celor morți, cinstim pe Dumnezeu cel viu și adevărat. Pronia divinității supreme te-a înălțat la rangul de împărat ca să reușești prin adevărata pietate să distrugi hotărârile nedrepte ale altora, să îndrepti greșelile, să veghezi cu o clemență părintească asupra sorții oamenilor, în fine să-i îndepărtezi pe cei răi de imperiu, pe care tot Dumnezeu cu marea lui putere ți l-a adus în subordine, încât să fie pentru toți limpede în ce constă adevărata măreție... Tu, apărându-I numele și îndrăgindu-L, ești mai presus prin virtute și prosperitate și te bucuri la modul cel mai fericit de gloria ta nemuritoare... Pe tine mâna dreaptă a lui Dumnezeu, puternică, te-a apărut de toate primejdiile, dându-ți o cărmuire liniștită și în pace... Stăpânul... te-a preferat pe tine ca să restaurezi sfânta Sa religie, pentru că tu singurul te-ai remarcat dintre toți a oferi exemple strălucite de virtute și sfințenie, prin care nu numai că ai egalat gloria vechilor fruntași, ...ba chiar i-ai întrecut. Aceia... de la natură au fost asemănători celor drepti; dar cel care nu cunoaște pe Dumnezeu... poate să atingă doar o stare similară dreptății, nu dreptatea însăși. Tu însă și prin sfințenia înnăscută a caracterului și prin cunoașterea adevărului și a lui Dumnezeu, ai dus la desăvârșire orice act al dreptății. Era deci potrivit ca în modelarea condiției neamului omenesc divinitatea să se folosească de autoritatea și de serviciile tale. Acesteia noi îi adresăm rugămințile noastre zilnice ca pe tine să te păzească mai întâi, pentru că pe tine te-a ales paznicul lumii; de asemenea să-ți întărească voința, încât să perseverezi în dragostea pentru numele Domnului. Ceea ce este folositor pentru toți, deopotrivă pentru

fericirea ta și pentru liniștea celorlalți”¹⁰.

Urmând o taxonomie din perspectiva paralelismului filosofiei politice cu teologia creștină distingem la nivelul acestui tip de document nucleee care nu sunt o expresie a unei retorici simpliste ci cu finalitate pozitiv-spiritualizată în modulația relației Biserică-Imperiu:

Supremul Dumnezeu este o expresie personalizată care face referire directă la cea mai puternică divinitate care se ridică deasupra politeismului antic. Astfel se naște paralelismul dintre monarhia divină și monarhia imperială romană. **Chemat** - nu hazardul a făcut posibilă urcarea la tron a lui Constantin, ci chemarea care are la bază alegerea unei persoane conform planului veșnic, proniator, al lui Dumnezeu. **Restabilirea lăcașului dreptății** - Constantin este chemat la conducerea Imperiului pentru protejarea neamului omenesc prin restabilirea lăcașului dreptății. Expresia *lăcaș al dreptății* este de proveniență biblică, în raport de sinonimie cu *casa lui Dumnezeu* sau *lăcașul dreptilor*, cu *Biserica*. *Protejarea neamului omenesc* - este condiționată de virtutea dreptății imperiale. **Pronia divinității supreme** - proba divinității supreme ca ocrotitoare, proniatoare, fusese făcută de Constantin începând cu ajunul luptei cu Maxențiu și după aceea. Lactanțiu folosește cuvinte și expresii care se regăsesc în scrierile lui Eusebiu.

Adevărata pietate - îl poate face cunoscător al tainelor, condiție pentru dobândirea dreptății. Urmează de aici o seamă de sarcini: să distrugi hotărârile nedrepte, să îndrepti greșelile, să veghezi, să îndepărtezi pe cei răi de imperiu, să restaurezi sfânta Sa religie, paznicul lumii. **Dumnezeu cu marea lui putere și l-a adus în subordine** - Imperiul și stăpânirea asupra lui sunt un dar de la Dumnezeu. Prin aceasta se conturează ideea eusebiană de mai târziu conform căreia Imperiul este un dar de la Dumnezeu și icoană a împărăției celei nevăzute, o replicare a împărăției nevăzute în plan văzut. Ideea avea să fie încărcată cu noi

¹⁰ Lactantius, *Divinae Institutiones*, VII, 11-17, p. 342; Vincenzo Loi, *Per la storia del vocabolo „sacramentum”*..., p. 90.

semnificații în timpul perioadei bizantine, cea mai evidentă având o încărcătură profund apocaliptico-mesianică (imperiul nu va cădea niciodată, va dura până la sfârșitul lumii când se va transforma în împărăție cerească). **Mai presus prin virtute și prosperitate** - împăratul are obligația de a lucra virtutea. **Mâna dreaptă a lui Dumnezeu, puternică, te-a apărut de toate primejdiile** - este o apropiere specială între Dumnezeu și împărat. Lactanțiu face aici o trimitere la civilizația ebraică în care regele devenea unsul lui Dumnezeu, de unde derivau o seamă de prerogative. **Să restaurezi sfânta Sa religie** - Lactanțiu folosește un genitiv care indică posesia. Religia nu este a omului, este a lui Dumnezeu. Dar re-ligo are sensul de a pune în legătură două realități. Termenii de definiție pentru re-ligo sunt Dumnezeu și omul. **Chiar i-ai întrecut** - Lactanțiu se folosește de regulile oratoriei antice, în care, pentru a realiza apoteozarea unui conducător, trebuiau îndeplinite cel puțin trei criterii: cuceritor al lumii, binefăcător, realizarea păcii universale și întrecerea tuturor înaintașilor. **Modelarea condiției neamului omenesc** - împăratul este împreună-lucrător cu Dumnezeu la modelarea conduitei neamului omenesc. Condiții pentru realizarea propriei fericiri și pentru liniștea celorlalți sunt întărirea voinței și adâncirea dragostei pentru numele Domnului.

Prin această scurtă inserție de la sfârșitul lui *Institutiones*, Lactanțiu formulează pentru prima dată în fața unui împărat creștin principiile fundamentale ale teologiei politice. În această manieră, conștiința dogmatică a Bisericii începe să se nuanțeze și la nivelul relațiilor cu puterea imperială. Un prim exemplu în acest sens a fost atitudinea Bisericii din perioada persecuțiilor în fața puterii imperiale. Sursa de inspirație pentru creștinismul primelor secole în vederea raportării sale la puterea imperială, care de cele mai multe ori era persecutoare, a fost conștiința dogmatico-martirică a Bisericii. Nuanța martirică a acestei conștiințe a formulat o atitudine cu accente de cele mai multe ori apocaliptice. Atitudinea pozitivă în fața imperiului persecutor se pierdea încet din cauza persecuțiilor crunte, făcând loc viziunii apocaliptice specifice Sfântului Ioan Evanghelistul care fusese

martor la persecuția din timpul lui Nero. Lactanțiu continuă nuanțarea acestei conștiințe dogmatice prin raportarea ei la noile realități ale Imperiului Roman și inaugurarea unei noi atitudini față de creștinism. Cu toate acestea, în scrierile de început ale lui Lactanțiu se observă o elaborare precaută. Nu același lucru se poate spune despre lucrările ulterioare, *De ira Dei* și *De mortibus persecutorum*. Precauția care răzbate din *Institutiones* era determinată de momentele apropiate ale anului 313, când încă politica religioasă a imperiului nu se formulase cu atâta claritate, cum avea să se formuleze puțin mai târziu, în jurul învățăturilor creștine. De la toleranță la susținere nu mai era decât un singur pas, dar înaintarea spre susținerea creștinismului din partea imperiului trebuia făcută cu cea mai mare precauție. Cu timpul, Constantin își va defini mai bine cine este *divinitatea supremă* sub protecția căreia a purtat campaniile victorioase din preajma anului 313.

2. Sinodul din Arelate, august 314

Cum raporturile dintre Imperiu și Biserică se schimbaseră, era necesară și o revizuire a atitudinii canonice exprimată de Biserică. Lucrul acesta s-a întâmplat la Arelate în 314. Sinodul din Arelate s-a deschis în data de 1 august 314, cu o participare largă a corpului episcopal din partea occidentală a Imperiului Roman, la care se adăugau ierarhi și din provinciile africane. Cei 47 de episcopi (3 ierarhi din Britannia, 10 din Italia, 9 din Africa, 9 din Spania, 16 din Galia-Viennensis) au lucrat sub președinția lui Marinus, episcopul cetății Arelate. La originea acestei adunări întâlnim pentru prima dată o convocare din partea împăratului, el asumându-și rolul de a împlini toate acele detalii tehnice pentru ca lucrările sinodului să se desfășoare în bune condiții. Pentru a facilita transportul participanților la sinod, a pus la dispoziția lor pentru prima dată poșta imperială, *evectio*¹¹.

În cadrul lucrărilor, Constantin s-a implicat activ, încercând

¹¹ G.R. Palanque, *L'Impero cristiano*, în „Histoire de L'Eglise” (coord. Fliche August- Martin Victor), tomo III, Paris, 1936, trad. it. *Storia della Chiesa*, Torino, Edit. SAIE, 1961, p. 46.

să aplaneze conflictul dintre donatiști și ortodocși. În finalul discuțiilor s-a hotărât că Cecilian este episcopul legitim al Cartaginei, sinodul formulând o rezoluție în defavoarea donatiștilor, act care a fost trimis și lui Silvestru, episcopul Romei. Pe lângă reglementarea problemei donatiste, părinții sinodali au alcătuit 22 de canoane. Primul canon porunea ca data Paștelui să fie sărbătorită odată de toți creștinii, data urmând a fi stabilită de episcopul Romei. Această regulă va fi activă pe parcursul a 11 ani până la Sinodul I Ecumenic de la Niceea, când calculul datei Paștelui va reveni Bisericii din Alexandria. În multe puncte canoanele de la Arelate (A.) reiau hotărârile sinodului de la Elvira (E.): canonul 4 de la Arelate este identic în conținut cu canonul 62 de la Elvira privind excomunicarea celor care practicau meserii incompatibile cu calitatea și morala de creștin (sunt amintiți actorii și circarii); canonul 11 A. cu 15 E., interzicând căsătoria femeilor creștine cu păgânii; canonul 14 A. cu canonul 75 E. stabilind penitențe pentru cei care aduc false acuzații; canonul 10 A. și canonul 9 E., interzicând căsătoriile după divorț; canonul 12 A. și 20 E. - sfătuia pe clerici să nu slujească pentru interese ascunse; canonul 16 A. și canonul 53 E. - episcopii trebuie să respecte hotărârile fraților lor din alte eparhii atunci când un cleric este condamnat; canonul 6 A. și canonul 39 E. prevăd obligativitatea clericului de a pune mâinile peste bolnavii care se convertesc la creștinism¹².

Cu ocazia acestui sinod au fost formulate o seamă de noi canoane inspirate din noua relație care se stabilise între Biserică și Imperiu. Caracteristice în acest sens sunt canoanele 3 și 7. Canonul 3 excomunica pe credincioșii care *își abandonau armele în timp de pace*, stabilind o seamă de condamnări la adresa celor care nu se supuneau *autorităților legitime*. Conceptul de *autoritate legitimă* este o reevaluare a atitudinii lui Tertulian în fața autorităților imperiale. Canonul 7 modifica atitudinea Bisericii în fața funcționarilor publici și a guvernatorilor locali. Noua legislație permitea numirea creștinilor în aceste funcții înalte cu condiția de a avea scrisori de acreditare din partea

¹² *Ibidem*, p. 47-48.

episcopilor de unde proveneau. Înalții funcționari trebuiau să se încadreze astfel și exigențelor bisericești pentru o etică civilă, o concordanță între propriul lor crez creștin și actul politic în sine¹³.

După închiderea lucrărilor, a fost alcătuită o scrisoare sinodală către episcopul Silvestru al Romei în care se anunțau hotărârile referitoare la problema donatistă. Cu toate că donatiștii au revenit printr-un nou apel la împărat, de data aceasta Constantin redactează o scrisoare în care îi îndeamnă la o judecată dreaptă. Din analiza acestui document, conservat în scrierile lui Optat de Mileve, avem posibilitatea de a reconstitui atitudinea imperială în fața creștinismului:

„Constantin Augustul către episcopii creștini, salutare, iubiți frați! Mila veșnică, sfântă și de neînțeles a Dumnezeuului nostru nu îngăduie naturii umane să orbecăie în întuneric pentru multă vreme, și nici nu îngăduie ca vrerea nedreaptă a unora să fie câștigătoare... Am învățat acestea din multe exemple și judec aceste probleme din propria mea experiență. Înainte am avut gânduri care păreau să fie lipsite de dreptate și nu gândeam că puterea supranaturală ar putea să vadă vreunul din lucrurile pe care le gândeam în taințele sufletului meu... Cu toate acestea, Atotputernicul care sălășluiește în turnul de veghe al cerului mi-a dat ceea ce nu meritam: cu adevărat lucrurile pe care mi le-a dăruit, în cereasca lui bunăvoință, mie, slujitorului lui, nu pot fi rostite și nici numărate. Prea Sfințiți preoți ai lui Hristos Mântuitorul, dragi frați! Mă bucur cu adevărat... că în sfârșit... ați chemat întru mai mare speranță pe cei pe care răutatea diavolului părea să-i fi întors de la lumina clară a legii creștine...!”¹⁴.

Terminologia creștină a acestei epistole imperiale se depărtează considerabil de panegiricul de la Trier. Cunoștințele de doctrină pe care Constantin le-a acumulat pe parcursul unui an, 313-314, dezvăluie o persoană capabilă să-și personalizeze discursul prin realizarea identificării dintre *Divinitatea Supremă* și *Atotputernicul*, *Hristos Mântuitorul*... *Dumnezeul nostru*.

¹³ Charles Matson Odahl, *Constantine and the Christian Empire*..., p. 132.

¹⁴ *Ibidem*, p. 134-135.

Precizarea este clară. Nu mai există nicio ambiguitate în discursul imperial, din acest moment nemaifiind nevoie de terminologii neutre în panegirice. Episcopii sunt numiți *fratres carissimi* (frați preaiubiți), Hristos este numit cu titlul de *Dominus* sau *Salvator noster*, Constantin se numea pe sine *famulus Dei* (slujitorul lui Dumnezeu). În acest context îi îndeamnă pe creștini să înceteze orice dispută între ei făcând apel nu la tribunalele laice, ci la judecata episcopilor (*iudicium sacerdotium*). Precauția se îndreaptă către structurile păgâne ale imperiului prin păstrarea titlului oficial de *Pontifex maximus*.

Creșterea lui Constantin în credința creștină poate fi urmărită și pe parcursul următorilor ani. În 315 cu ocazia Decennialiei, Constantin a plecat la Roma pentru festivități organizate la data de 25 iulie. Cu acest prilej un eveniment special a fost dedicarea Arcului de Triumf, ridicat în comemorarea victoriei sale asupra lui Maxențiu.

Arcul de Triumf al lui Constantin cel Mare

Înălțat în centrul orașului, monumentul fusese decorat cu basoreliefuri și inscripții luate din istoria romană, amintind de perioadele de înflorire politică și liniște religioasă¹⁵. Arcul dedicat lui Constantin este cel mai

mare monument triumfal al Imperiului Roman, având o dublă funcție simbolică. Primul sens este acela de a aminti istoriei de reușita lui Constantin asupra armatelor lui Maxențiu, moment care marchează începutul unei epepei imperiale. Epopoea constantiniană se desfășura sub semnul lui *instinctu divinitatis*, acreditând creștinismul ca element

¹⁵ Mark Wilson Jones, *Genesis and Mimesis: The Design of the Arch of Constantine in Rome*, în „The Journal of the Society of Architectural Historians”, vol. 59, nr. 1, 2000, p. 50-77; A. L. Frothingham, *Who Built the Arch of Constantine? Its History from Domitian to Constantine*, în „American Journal of Archaeology”, vol. 16, nr. 3, 1912, p. 368-386.

de sprijin pentru viitoarele programe politice. În cel de-al doilea sens, Arcul de Triumf este expresia viziunii senatoriale asupra primului împărat creștin. Viziunea senatorială reușea să îmbine elemente ale civilizației romane preconstantiniene, reflectând ordinea republicană a trecutului clasic, cu ordinea dominatoare a noii structuri imperiale care se va desăvârși în civilizația bizantină.

Arcul lui Constantin cel Mare. Detalii

Tematica sculpturală a monumentului, gravurile și inscripțiile sunt grupate în jurul ideii mai largi care îl prezintă pe Constantin ca eliberatorul orașului (*liberator Urbis*) sau întemeietorul păcii (*fondator quietis*). Basoreliefurile cu războaiele lui Marcus Aurelius, prizonierii din campaniile lui Traian, sacrificiile din timpul domniei lui Adrian, urmăresc paralelismul cu noile programe politice și religioase ale domniei constantiniene în cadrul cărora forțele sălbatice au fost supuse umanismului roman. P.L. Orange și Armin von Gerkan, doi cercetători în domeniul artei monumentale, cu precădere din perioada constantiniană, au realizat descrieri impresionante ale monumentului în cadrul căruia au descifrat atât mesajele creștine, cât și viziunea teologico-sincretistă a păgânilor. Descrierea Arcului de Triumf al lui Constantin este redată astfel de Matson Odahl:

„Așa cum procedaseră cu acele monede speciale emise pentru victoria din 312, S.P.Q.R. OPTIMO PRINCIPI, senatorii îl comparau intenționat pe Constantin cu Traian și cu *împărații*

buni din vremurile trecute. Alte două noi *tondi*¹⁶ și șase basoreliefuli au fost realizate special pentru a reprezenta campania victorioasă și fericitul *adventus* din 312. Începeau de la mijlocul părții de vest a arcului, continuau pe latura de sud deasupra celor două arce laterale, înconjurau mijlocul laturii de răsărit și sfârșeau pe latura de nord deasupra arcelor laterale. Panoul cu basoreliefuli din partea de vest reprezenta *profectio*, marșul lui Constantin și al forțelor sale dinspre Alpi prin Italia. Deasupra acestui panou era un nou *tondo* reprezentând zeita Lună coborând în carul ei tras de doi cai, ca simbol al întunericii ce acoperea Italia sub domnia lui Maxențiu. Pe latura de sud erau panouri care reprezentau cele mai importante bătălii prin care Constantin a înfrânt forțele tiranului și a eliberat Italia - *obsidio*, asediul Veronei în partea stângă și *proelium*, bătălia de la Ponce Milvius, în partea dreaptă. Basorelieful din partea de est reprezenta *adventus*, sosirea lui Constantin și a trupelor lui la Roma. Deasupra acestui panou se afla un alt *tondo* reprezentând pe zeul soarelui Sol, răsărind în carul lui cu patru cai ca simbol al iluminării radiante a Romei prin venirea lui Constantin. Pe fațada de nord se aflau basoreliefuli reprezentând evenimente importante din timpul șederii lui Constantin la Roma - *oratio*, discursul împăratului către senat și popor în Forum - în partea stângă și *liberalitas*, distribuirea banilor de către împărat cetățenilor Romei în Forum Iulii - în partea dreaptă. Pe fațadele de sud și de nord ale monumentului, deasupra arcului central, o inscripție spunea:

IMP CAES FL CONSTANTINO MAXIMO
P F AUGUSTO SPQR
QUOD INSTINCTU DIVINITATIS MENTIS
MAGNITUDE CUM EXERCITU SUO
TAM DE TYRANNO QUAM DE OMNI EIUS
FACTIONE UNO TEMPORE IUSTIS
REPUBLICAM ULTIS EST ARMIS
ARCUM TRIUMPHIS INSIGNEM DICAVIT”¹⁷

¹⁶ *tondó*= relief sculptural mic, de formă rotundă sau ovală (cf. Academia Română, *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, ediția a II-a, București, Edit. Univers Enciclopedic, 1998, p. 1097).

¹⁷ Charles Matson Odahl, *Constantine and the Christian Empire...*, p. 137-138.

ÎMPĂRATULUI CAESAR FLAVIUS CONSTANTINUS,
CEL MAI MARE, PIOS ȘI FERICIT
AUGUSTUS, SENATUL ȘI POPORUL ROMEI I-AU
DEDICAT ACEST ARC CA SIMBOL AL
VICTORIILOR, CĂCI PRIN INSPIRAȚIA DIVINITĂȚII
(INSTINCTU DIVINITATIS)
ȘI PRIN MĂREȚIA GÂNDIRII LUI, CU AJUTORUL
ARMATEI LUI A APĂRAT REPUBLICA
ÎMPOTRIVA TIRANULUI ȘI A ÎNTREGII LUI GRUPĂRI
CU ARME DREPTE O SINGURĂ DATĂ¹⁸.

Expresia *Instinctu Divinitatis* folosită de senatul roman se încadrează ca tipologie vocabularului religios caracteristic secolului al IV-lea. Era o terminologie religioasă neutră și sincretică, regăsită atât în formulările filosofice de proveniență stoică sau neoplatonică, dar și în mediile sincretiste solare sau în cele creștine. Cert este că formula reușea să-i unească pe supușii romani în jurul unui concept care avea o multitudine de interpretări. Tocmai varietatea interpretativă asigură ideea de elasticitate și toleranță religioasă. Pe lângă expresia *Instinctu Divinitatis* un alt element, care aruncă o lumină și mai clară asupra noilor viziuni politico-religioase, este globul care poartă inscripționat semnul unei cruci. În tradițiile romane preconstantiniene, împărații erau ilustrați pe monede sau pe alte sisteme figurative primind din mâna zeilor un glob care reprezenta stăpânirea asupra pământului. Constantin a păstrat globul dar l-a separat de semnificația lui păgână. Globul cu cruce semnifică faptul că Dumnezeu creștin este Creatorul lumii iar împăratul este reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, având parte de o investitură divină. La acestea se mai adăugau alte gesturi ale împăratului din care se desprinde ideea nouă referitoare la creștinism: prezentarea împăratului în cadrul unor gravuri purtând un coif cu monograma hristică (X intersectat de P), plasarea statuii împăratului purtând în mână crucea în Basilica Nova, alegerea unor locuri propice pentru zidirea de biserici. Era o reprezentare în domeniile artei a noii viziuni politice specifice

¹⁸ Grünwald, *Constantinus Maximus Augustus*, p. 64, apud *Ibidem*, p. 299.

teocrației imperiale creștine, în care limitele păgânismului sincretic se confundă cu începuturile monoteismului creștin.

În momentul în care Liciniu refuză să mai aplice hotărârile edictului de la Mediolanum, izbucnește un conflict între cei doi Auguști. De data aceasta Constantin a abordat războiul dintr-o perspectivă teologică, transformând motivația războiului într-una religioasă. Constantin eliminase din însemnele armatei sale, dar și din ornamentația imperială, motivele care întrețineau amintirea păgânismului. Pe de cealaltă parte Liciniu reactivase vechiul păgânism¹⁹. Viziunea lui era la început una sincretistă în care *divinitatea supremă* era elementul central, dar mai târziu, reintroducând riturile păgâne, l-a declarat pe Jupiter ca protector al armatei și al supușilor. Constantin reușește să îl înfrângă pe Liciniu la Chrysopolis, acordând cumnatului său domiciliu forțat la Thessalonik, dar pe fondul unor suspiciuni de trădare, precum și pentru a evita începutul unor noi confruntări, Liciniu a fost executat.

La puțin timp după înfrângerea lui Liciniu, Constantin a luat unele măsuri pentru a-și instala familia ca dinastie domnitoare în Imperiul roman, dar și pentru a articula creștinismul în noile realități politice și sociale.

Concluzii

Secolul al IV-lea debutează cu modificări profunde atât în ceea ce privește relațiile dintre Imperiul Roman și Biserică, dar și în interiorul conceptelor structurante de filozofie politică imperială. Aceste modificări se traduc în documente sau evenimente care au rămas referențiale pentru istoria ulterioară. În primul rând, polemica iscată în jurul caracterului aceluși document din Mediolanum numit fie *edict*, fie *mandatum* ridică o problematizare istorică periferică din punctul meu de vedere. Observația are la bază promovarea unei hermeneutici documentare evaluând caracterul și funcționalitatea documentului

¹⁹ Socrate Scolasticul, *Istoria Bisericească, Prefață la Cartea a V-a*, trad. de Iosif Gheorghian, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1899, I, 3, p. 3-4.

din perspectiva finalității lui aplicative, de la noile realități care se construiesc și care se relaționează intrinsec cu spiritul sau mai bine zis conceptul structurant al documentului. Marcând începutul unei noi epoci pentru creștinism, documentul a fost alcătuit în termeni care stabilesc o relație de toleranță între structurile religioase ale imperiului și credința creștină.

Cum raporturile dintre Imperiu și Biserică se schimbaseră, era necesară și o revizuire a atitudinii canonice exprimată de Biserică, concretizată în cadrul sinodului întrunit în localitatea Arelate în anul 314.

Cu ocazia acestui sinod au fost formulate o seamă de noi canoane inspirate din noua relație care se stabilise între Biserică și Imperiu. Caracteristice în acest sens sunt canoanele 3 (C3) și 7 (C7), stabilind excomunicarea celor care *iși abandonau armele în timp de pace* (C3) sau obligația marilor demnitari, în cazul în care aceștia erau creștini, de a se încadra în exercițiul funcției lor publice din perspectiva mărturisirii credinței creștine (C7). Identificam aici simbioza între conceptul creștin și exprimarea sau expresia lui ca atitudine politică.

Dacă acesta era atitudinea manifestată de Biserică, anume de a se re poziționa în fața Imperiului și de a inspira o nouă filosofie politică în termenii unei coabitări cât de cât precaute, pe de altă parte a fost interesantă și relaționarea sincretismului roman păgân cu nevoia lui de a se raporta la noua filosofie politică de expresie creștină și către un împărat care devenise favorabil creștinismului. În acest sens stau mărturie izvoarele documentare și arheologice sintetizate conceptual în expresia *Instinctu Divinitatis* folosită de senatul roman pe Arcul de Triumf. Era o terminologie religioasă neutră și sincretică, regăsită atât în formulările filosofice de proveniență stoică sau neoplatonică, dar și în mediile sincretiste solare sau în cele creștine.

Acest studiu se constituie sub forma unei introduceri în identificarea conținuturilor noii structuri paradigmatică inițiate de Sfântul Constantin cel Mare. Discuția este una dificilă, nu atât din cauza depărtării cronologice, cât din cauza interferențelor de tipul sintezelor poeziei păgâne și panteismului filosofic cu sincretismul

solar și monoteismul creștin, din cauza politicilor imperiale, la care se adaugă ajustabilitatea sau din contră radicalismul dogmei creștine.

References:

1. ***, *Church and State through the Centuries*, Londra, 1954, traducere italiană *Chiesa e stato attraverso i secoli*, documente raccolti da Sidney Z. Ehler e John Morrall, introduzione di Giovanni Soranzo, Milano, Società Editrice „Vita e Pensiero”, s.a.
2. Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 14, traducere și note de Radu Alexandrescu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.
3. Fisher, Arthur L., *Lactantius' Ideas Relating Christian Truth and Christian Society*, în „Journal of the History of Ideas”, vol. 43, nr. 3, 1982.
4. Gabor, Adrian, *Biserica și Statul în primele patru secole*, București, Edit. Sofia, 2003.
5. *Histoire de L'Eglise* (coord. Fliche August- Martin Victor), tomo III, Paris, 1936, trad. it. *Storia della Chiesa*, Torino, Edit. SAIE, 1961.
6. Lactance, *De la mort des persécuteurs*, în col. „Sources Chretiennes”, vol. 39, introduction, texte critique et traduction par J. Moreau, Paris, Edition Du Cerf, 1954.
7. Lactantius, *Divinae Institutiones*, VII, 11-17, trad. rom. *Instituțiile Divine*, traducere și note de Petru Pistol, precuvântare de Î.P.S. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, Timișoara, Edit. Învierea, 2004.
8. Loi, Vincenzo, *Per la storia del vocabolo „sacramentum”*: „sacramentum” in Lattanzio, în „Vigiliae Christianae”, vol. 18, nr. 2, 1964.
9. Ocker, Christopher, *Unius Arbitrio Mundum Regi Necesse Est: Lactantius' Concern for the Preservation of Roman Society*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 40, nr. 4, 1986.
10. Odahl, Charles Matson, *Constantine and the Christian Empire*, Harvard College, 2003, traducere în limba română de Mihaela Pop, *Constantin și Imperiul creștin*, București, Edit. Bic All, 2006.
11. Ovidiu, Panaite, *Perioada constantiniană ca model al relațiilor Stat-Biserică*, în „Revista Teologică”, Anul XVI (88), nr. 3, iulie-septembrie, Sibiu, 2006.
12. Ovidiu, Panaite, *The dogmatic and martyrial conscience of the Church*

- in the political philosophy of early christianity*, în „European Journal of Science and Theology”, September 2012, vol. 8, Supplement 2.
13. Socrate, Scolasticul, *Istoria Bisericească, Prefață la Cartea a V-a*, trad. de Iosif Gheorghian, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1899.
 14. Wilson, Jones Mark, *Genesis and Mimesis: The Design of the Arch of Constantine in Rome*, în „The Journal of the Society of Architectural Historians”, vol. 59, nr. 1, 2000.